

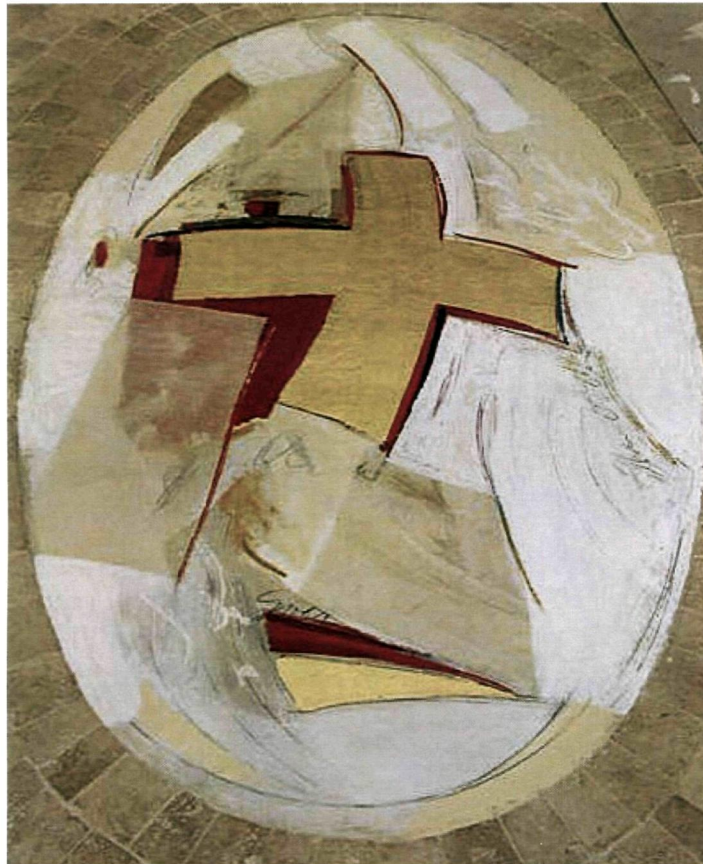
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту

України

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Історичний факультет

Науково-дослідний центр історично-релігійних студій «Логос»

Наукові записки Ужгородського університету

Серія: історично-релігійні студії

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Історичний факультет
Науково-дослідний центр історично-релігійних студій «ЛОГОС»

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Історично-релігійні студії

Випуск 1

Ужгород – 2012

ББК 86.3я54
УДК 26/28 (06)
У 33

Рекомендовано до друку Науково-технічною радою Науково-дослідного центру історично-релігійних студій «ЛОГОС» ДВНЗ «Ужгородський національний університет» від 27 червня 2012 р., протокол № 1

Редколегія:

Вискварко Сергій Анатолійович – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Закарпатської області (м. Берегово)

Кобаль Йосип Васильович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Закарпатського обласного краєзнавчого музею (м. Ужгород)

Офіцинський Роман Андрійович – доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри історії України УжНУ

Турій Олег Юрійович – кандидат історичних наук, доцент, проректор з наукової роботи (Львів, Український Католицький Університет)

Федака Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, проф. кафедри історії України УжНУ

Фенич Володимир Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ, головний редактор

Редакція публікує матеріали з історії церковного життя, релігійної думки, міжконфесійних взаємин та проблем еkleзіяльної й національної ідентичності мешканців Карпатського регіону. Автори висловлюють власні погляди, які не завжди збігаються з поглядами Редакції. Відповідальність за зміст публікацій, достовірність викладеного фактичного матеріалу і цитувань несуть автори.

Відповідальний за випуск:

Кічера Віктор Васильович – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України УжНУ

Упорядник:

Штерр Діана Іванівна – аспірант кафедри історії України УжНУ

	с.
<i>Від редакції</i>	4
<i>о. Бендас Даниїл</i> Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949–1989).....	6
<i>Данилець Юрій</i> Зародження та поширення православного руху в Північно-Східній Угорщині на початку ХХ століття.....	34
<i>Кічера Віктор</i> Метаморфози девіантної поведінки монахів-василіян до середини ХХ ст. (на прикладі Мукачівської єпархії).....	53
<i>Лешко Оксана</i> Протестантські громади Закарпаття у 30–40-х рр. ХХ ст.....	70
<i>Майороши Марія</i> Мукачівська греко-католицька єпархія та Українська Греко-Католицька Церква на сторінках «Благовісника» і «Патріярхату».....	95
<i>Мандрик Євгеній</i> Релігійне становище Мукачівської греко-католицької єпархії за єпископства Антонія (Паппа).....	104
<i>Монич Олександр</i> Життєвий шлях та церковне служіння архимандрита Василя (Проніна) (До 100-річчя з дня народження).....	113
<i>Славік Юрій</i> Становлення богословської освіти в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1989–2009).....	132
<i>Фенич Володимир</i> «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти.....	140
<i>Штерр Діана</i> Беатифікація єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора (Ромжі): десять років потому.....	159
<i>Відомості про авторів</i>	170

Від редакції

«Споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог». Так починається перший рядок Святого Благовістування від апостола Іоана, відносно якого існує безліч перекладів, а ще більше релігійно-богословських трактувань і суперечок. Із грецького оригіналу (*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*) вперше цей рядок до слов'янської мови (*В началѣ бѣ слово и слово бѣ къ Богу и Бог бѣ слово*) потрапив у перекладі Святого Писання, виконаного Рівноапостольними св. Константином (Кирилом) і Мефодієм. В працях раних християнських мислителів ЛОГОС (лат. *in principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum*) ототожнювався з Сином Божим Ісусом Христом, оскільки СЛОВОМ рятував Господь грішний світ.

З огляду на мету і завдання *Наукових записок...*, під ЛОГОСОМ розумітимемо, попри його філософське навантаження наповнене мислителями від Геракліта і до наших днів, христологічну складову. Ввійшовши до юдейських і християнських практик з часів апостола Іоана, в християнстві утверджується тотожність ЛОГОСА (Христа) Богу-Сину, Який представляє СЛОВО Бога-Отця і є другою особою Трійці.

12 грудня 1993 р. особисто відкриваючи Центр студій і досліджень «Еціо Алетті», заснованого в рамках Папського Східного Інституту, великий екуменіст, «людина героїчних чеснот», папа Іван-Павло II пояснив його місію таким чином: *«мета цього центру полягає у створенні особливих нагод для зустрічі і взаємообміну з християнством європейського Сходу. У цьому центрі особливу увагу приділятимуть пошуку самими мешканцями Сходу сенсу віри після падіння марксистських режимів, зважаючи не тільки на поширення духовних пошуків, але й на існування фальшивих міфів про західну культуру. Я вважаю вельми важливим сповнене духом братерства порівняння думок і поглядів між католиками і православними, яке тут здійснюється, натхнене ченцями і черницями, котрі спрямовують у це русло своє знання і вміння. Видно вже, як життя разом, взаємне пізнання, змістовне спілкування стає головним напрямком у пошуках глибшого сопричастя між Церквами».*

Невипадково на обкладинці збірника використано зображення частини підлоги з каплиці Центру «Еціо Алетті» в Римі. Невелика каплиця Центру, якій під час реконструкції у 2003 р. надали еліптичної форми, обертається довкола двох полюсів: амвону і престолу. Християнська спільнота й справді об'єднується і збирається насамперед навколо Божого Слова і Св. Євхаристії, як і передбачала будова храмів до великого розколу у Христовому винограднику.

Престол і амвон немов би поєднують еліпс, зображений на підлозі. В еліпс вставлено золотий хрест – колір, який символізує Божу святість; золотий хрест ніби накладається на хрест червоний, не надто чітко окреслений. Червона барва нагадує про кров, хресні муки та смерть і наводить на думку про те, що воскресіння приходить тільки після страждань і смерті. Бачимо також «рани», золоті і червоні, які нагадують про рани у грудях Христа. Крім того, в еліпсі знаходиться також шмат тканини: це льняне полотно, у яке сповивали не тільки новонароджених, але й померлих. Отже ще один вузлик, що поєднує життя і смерть...

Якщо придивитись уважно, то можна побачити також напис, розібрати який не так уже й легко. Це слова «Слава Отцю» словенською мовою, які вкрито кількома кольоровими шарами, а зверху – шаром камеді; відтак ця частина підлоги виглядає так, наче її вкрито склом. Між амвоном і престолом тільки й треба підносити славу Отцеві, Сину і Святому Духу...

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ПРАВОСЛАВНОГО РУХУ В ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ УГОРЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Багатовікова історія Закарпаття пов'язана з поневоленням з боку сильних сусідніх держав. Зрозуміло, що угорська або чехословацька центральна влада, так чи інакше, обмежувала права місцевого населення. У першу чергу доводиться говорити про економічну і церковну політику Будапешта та Праги. У даній публікації ми зупинимось тільки на одному з аспектів цієї складної проблеми, на політиці угорської (австро-угорської) влади по відношенню до русинів-українців, які вирішили повернутися до православ'я на початку ХХ століття.

Хронологічно рамки статті охоплюють період 1900–1906 рр. Це пояснюється тим, що перші спалахи православ'я в Північно-Східній Угорщині були помічені в 1900 р. у с. Бехеро-Шаришської жупи (нині Бардіївський округ Словаччини), верхня хронологічна межа – 1906 р. – державна реєстрація православної парафії в с. Великі Лучки Березької жупи (нині Мукачівський район Закарпатської області).

Якщо говорити про історіографію питання, то проблема відродження православної церкви в Північно-Східній Угорщині цікавила багатьох авторів. Серед них можна назвати Атанасія (Пекаря)¹, Ф.Арістова², З.Ашкіназі³, К.Бескида⁴, Василя (Проніна)⁵, М.Грабця⁶, С.Папа⁷ та ін. За довгі роки опубліковано багато статей про відродження православ'я, судові процеси в Мараморш-Сиготі, про політику мадяризації місцевого населення. Однак не всі публікації мали під собою архівну основу, не всі були неупередженими по лінії церковної чи політичної належності. Спеціальної монографії по темі, що винесена у заголовок статті, на сьогодні ще не написано.

До 1918 р. в Австро-Угорщині діяли закони (I/III від 1868 р. та XI/III від 1895 р.), які дозволяли всім громадянам вільно змінювати свою релігійну приналежність. Але на практиці, як показав досвід перших років ХХ століття, в імперії це законодавство використовували вибірково. Ми не будемо зараз детально зупинятися на причинах православного руху серед русинів в Австро-Угорщині, про це ми писали в деяких попередніх публікаціях⁸. Перелічимо лише головні аспекти виходу з унії: політика денационалізації і мадяризації місцевого населення з боку угорської влади та вищого греко-католицького кліру, метою якої була повна

¹ Пекар Атанасій, ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття: У 2-х томах. – Рим-Львів, 1997. – Т. I.: Ієрархічне оформлення. – 232 с.

² Аристов Ф. Карпато-руські писателі: В 3-х т. – М., 1916. – Т. 1. – 306 с.

³ Ашкіназі З. Православне движеніє въ Подкарпатской Руси. – Ужгород, 1926. – 40 с.

⁴ Beskid K. Marmarosky proces. – Hust, 1926. – 56 s.

⁵ (Пронин) Василий, архимандрит. История православной церкви на Закарпатье. – Мукачево: Филокалия, 2005. – 528 с.

⁶ Грабець М. Къ історіи Мармарошскаго Процеса. – Ужгород, 1934. – 56 с.

⁷ о. Пап С. Історія Закарпаття: У 3-х томах. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – Том III. – 648 с.

⁸ Данилець Ю. Причини відродження православного руху на Закарпатті на початку ХХ століття // Персонал. – 2006. – №10. – С. 30–36; Його ж. Исторические предпосылки и причины православного движения на Закарпатье в начале XX века // Альманах современной науки и образования [Текст]. № 2: История, антропология, археология, этнография, краеведение, философия, теология, культурология, политология, юриспруденция и методика их преподавания. – Тамбов: Грамота, 2007. – С. 18–20.

асиміляція русинів і перетворення їх у вірних синів Свято-Стефанської корони; економічний тиск з боку греко-католицького духовенства та місцевих поміщиків; боротьба за збереження східного обряду і опозиція латинізації церкви. Всі ці причини, і багато похідних від них, зіграли важливу роль у відродженні православ'я в Північно-Східній Угорщині.

Наприкінці XIX століття чимало русинів виїхало на заробітки закордон, в першу чергу в Канаду, США, країни Латинської Америки. На чужині було засновано багато нових парафій, братств, притулків. У 1889 р. греко-католицький священник Олексій Товт⁹ вступив у гострий конфлікт із керуючим єпархією Сент-Пола і Міннеаполіса католицьким архієпископом Джоном Айрлендом¹⁰. Причиною конфлікту було прагнення американських католицьких єпископів передати духовне керівництво над греко-католицькими вірниками з Австро-Угорщини в руки польських католицьких ксьондзів, щоб остаточно їх окатоличити, а уніатських священників вигнати в Старий край. Пітсбургський єпископ заявив, що одружений священник *«не може бути не тільки добрим, але і взагалі католиком»*¹¹.

Результатом цього конфлікту стало те, що о. Товт після наради з паствою, послав колектора І. Млинаря в Сан-Франциско до православного єпископа Володимира (Соколовського)¹². *«Не вічно ж будемо чужим єпископам кланятися,*

⁹ Олексій Товт народився 1854 р. в с. Кобилниці комітату Шариш (за іншими даними в с. Ольшавиця Спішського комітату) в Угорщині. Навчався в с. Гемнице, в гімназії в Пряшеві. Вищу освіту здобував в католицькій семінарії в Естергомі, уніатській семінарії в Ужгороді та богословському факультеті в Пряшеві. 18 квітня 1878 р. з рук пражівського єпископа Миколая (Товта) (рідного дядька) прийняв священницький сан. Помічник настоятеля приходу, з 1879 р. секретар пражівського єпископа і голова Єпархіальної канцелярії. 15 листопада 1889 р. прибув до Міннеаполіса, де очолив приход Святої Марії. У 1891 р. перейшов у православну церкву. Благочинний настоятель приходу у Чикаго. З 1893 р. і до своєї смерті – настоятель храму в Вількес-Барре в Пенсільванії. Певний час виконував послух пенсільванського благочинного. У 1903 р. возведений у сан протоієрея та нагороджений митрою. У 1905 р. виступив одним із ініціаторів створення «Руського Православного Кафолічного Общества Взаимопомощи». За його участі була заснована газета «Свѣтъ» та інші видання і організації. При житті видав чотири книги, найбільш відома з них «Где искати правду?», багато статей в журналах та газетах Америки. У 1909 р. зведений у сан протопресвітера. Помер 7 травня 1909 р. 29 травня 1994 р. о. Олексій був прославлений в лику святих Американської православної церкви. У 2001 р. включений до Собору Галицьких святих. У 2006 р. включений до Собору Карпаторуських святих. Див. They Chose Minnesota: A Survey of the State's Ethnic Groups. – Minnesota Historical Society Press, 2003 – С. 408; Ferencz N. American Orthodoxy and Parish Congregationalism. – Gorgias Press LLC, 2006 – С. 121; Солдатов Г. Св. Алексий (Товт-Toth) // Верность. – 2006. – № 73; Магочій П.-Р. Тот Олексій // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів [Текст] /уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. мови Нідії Кушко; ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко. – Ужгород: В-во В. Падяка, 2010. – С. 745–746.

¹⁰ Джон Айрленд (англ. John Ireland) народився 11 вересня 1838 р. в м. Бернчерч, графство Кілкенні в Ірландії. З 31 липня 1884 р. і до своєї смерті – 25 вересня 1918 р. очолював католицьку архієпархію Сент-Пола і Міннеаполіса в США.

¹¹ Ашкинази З. Указ. соч. – С. 19.

¹² Архієпископ Володимир (Соколовський-Автономов) народився 1852 р. в Полтавській губернії. Освіту здобув у Казанській духовній академії, у 1878 р. прийняв постриг і висвячений у сан ієромонаха. У 1879 р. призначений членом Японської духовної місії, з 1886 р. викладач Холмської духовної семінарії. У 1887 хіротонізований на єпископа Алеутського і Аляського. У 1896 р. призначений єпископом Оренбурзьким і Уральським, а в 1903 р. – єпископом Єкатеринбурзьким і Ірбітським. У 1910 р. за станом здоров'я звільнений на спокій і призначений настоятелем Спасо-Андронієвського монастиря в Москві. У 1921 р. Патріархом Тихоном зведений у сан архієпископа і призначений на Катеринославську кафедру, але

підемо до руського», – заявив на нараді один з парафіян. Але напревеликий подив Млиняря, єпископ Володимир не допустив його до причастя, пояснивши, що він не православний, а католик. Ця відповідь здивував колектора, і він написав о. О. Товту в листі: «Якой же мы веры? Нас учили, и вы учите, что мы православные, а тут мене православный епископ до причащения не допустил, – отогнал мене до католического бискупа. Якая же тота наша вера? Мени говорят, же я униат; який униат? Коли я николи о том не чул, я себе за православного христианина держал?»¹³. У лютому 1891 р. о. О. Товт сам відправився в Сан-Франциско і звернувся до єпископа з проханням прийняти його разом з парафією в лоно православної церкви. 25 березня 1891 р. єпископ Володимир провів літургію в Міннеаполісі, яка поклала початок історії православ'я серед руських емігрантів з Австро-Угорщини¹⁴.

Греко-католицькі єпископи – мукачівський Юлій (Фірцак)¹⁵ та прашівський Іван (Валій)¹⁶ 12 лютого 1893 р. відправили до США послання «Синам нашим возлюбленим живущим в Америці...». У листі вони висловлювали жаль, що не можуть у повній мірі забезпечити духовний провід серед емігрантів та пропонували вірникам відправляти обряди у римо-католицьких священиків (там, де не було греко-католицьких пастирів). Крім того, єпископи застерігали паству триматися на відстані від о. О. Товта¹⁷. Ми зупинилися на цих фактах докладно з тієї причини, що значна частина емігрантів вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. повернулася на

призначення не прийняв. У 1926 р. перебував в «григоріанському розколі», керував Дніпропетровською кафедрою. У тому ж році приніс покаяння заступнику патріаршого місцеземлетеля митрополиту Сергію (Страгородському). Помер 1931 р. в Москві. Див. Васильєва Н., Мангилєва А., Никифорова О. Владимир (Соколовский-Автономов Василий Григорьевич) // Православная Энциклопедия / Под общ. ред. Патриарха Моск. и всея Руси Алексия II: В 25 томах. – М.: Церковно-научный центр "Православная Энциклопедия", 2002. – Т. 8. – С. 663–665; Фирсов С. Русская Церковь накануне перемен (кон. 1890-х – 1918 гг.). – М., 2002. – С. 203–204.

¹³ Коханик П., протопр. Начало Истории Американской Руси. – Коннектикут, 1970. – С. 490.

¹⁴ Bugel W. Ekleziologie Uzhorodske unie a jejich dedicu na pozadi doby. – Olomouc, 2003. – С. 158; Saint Alexis Confessor and Defender of Orthodoxy in America. – Minneapolis. – 1994. С. 4; Недзельский И., прот. 50-летие Русской Православной Колонии в г. Миннеаполис // Golden jubilee album of The St. Mary's Russian Orthodox Greek Catholic Church. – Minneapolis, 1937. – С. 136.

¹⁵ Єпископ Юлій Фірцак народився 1836 р. в с. Худльово (нині Ужгородського р-ну Закарпатської обл.) Освіту здобув в духовній семінарії в Ужгороді та в греко-католицькій семінарії у Відні. У 1861 р. рукоположений у греко-католицького священика. Професор (1861–1876 рр.) та ректор (1876–1887 рр.) Ужгородської духовної семінарії. У 1887–1890 рр. – депутат угорського парламенту. У 1881–1912 рр. – єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії. Див. Поп І. Фірцак Юлій // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. – С. 782–783.

¹⁶ Єпископ Іван Валій (слов. Ján Valij (Valyi) народився 1837 р. в с. Венчелло (угор. Vencsellő) (нині Саболч-Сатмарської-Березької жупи) в Угорщині. Навчався в Дебрецені, Ужгороді, Великому Варадіні, Відні. У 1865 р. висвячений в священики прашівським єпископом Йосипом Гаганцем. У 1869 р. – доктор богослов'я. З 1870 р. – префект Ужгородської духовної семінарії, згодом професор історії та канонічного права. У 1873 р. призначений радником Святого Престолу, а 1878 р. мукачівським титулярним каноніком. У 1883–1911 рр. – єпископ Прашівської греко-католицької єпархії. Див. Váli, Jan (Valij) // Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok T-Z. / Vladimír Mináč. – Martin, Matica slovenská, 1984. – S. 215; Šturák P. Biskup Dr. Ján Vályi (1837–1911) // http://grkatpo.sk/?jan_valyi; Дрп Іоаннъ Вальи, епископъ прашевскій // Листок. – 1891. – № 20. – С. 233–235.

¹⁷ Archiv Gréckokatolíckeho Biskupstva v Prešove (далі AGBP). – Prezidiálne spisy. – Inv. č. 40. – Rok: 1893. – Signatúra: neuvad.

батьківщину і принесли з собою дух православ'я. Із трьох центрів, де на початку ХХ ст. проявився православний рух, два з них – с. Бехерово та с. Великі Лучки, були безпосередньо пов'язані з США.

Вперше про православний рух у с. Бехерово стало відомо з американської преси. Газета «Свѣтъ»¹⁸ у числі від 8 (21) квітня 1900 р. розмістила лист жителя цього села Василя Тутко. Він повідомляв, що місцевий священик, довідавшись про збір коштів в США для побудови православного храму розпочав тиск на місцевих жителів. Селянин цитував слова священика: *«Чекайте, научу я вас як приставати на москальську віру!... Дам такого жандармам з села Бехерова вигнати, а ґрунт и хату продам»*¹⁹. 20 вересня 1901 р. з міністерства культів і народної освіти в Будапешті на ім'я пражівського єпископа Івана (Валія) надійшов лист. У документі вказувалося, що у зв'язку з тим, *«що в Бехерові виявлено панславістську течію з православним підтекстом, яка викликала резонанс у країні»*, потрібно провести розслідування та встановити: чисельність осіб, що перейшли до православ'я в Бехерові та його околицях, та, які наміри помічені між особами, що планують створення православної громади²⁰.

У відповідь на розпорядження з міністерства, пражівський єпископ призначив розслідування. Його представники – окружний декан Іван Капишинський, свідницький священик Микола Зима, в присутності бехеровського священика Миколи Артима та вчителя Івана Катренича зібрали 17 жовтня 1901 р. загальні збори жителів села. На зібрання були запрошені й селяни, які прагнули перейти, чи на той час вже перейшли у православ'я (В. Тутко, В. Збіглей, П. Лазорик та ін.). Спочатку головуючий надав слово о. М. Артиму, який повідомив, що причиною православного руху в с. Бехерово є вплив емігрантів з США. Прагнення покинути унію він зводив до фінансового аспекту, начебто селяни в разі переходу у православ'я надіються на московську грошову допомогу. Священик переводив релігійне питання у політичну площину. *«Коли вони перейдуть до московської віри і отримають дозвіл на побудову храму, тоді в Бехерові буде така московська колонія, як Міннеаполіс в Америці, а пізніше цілий край перетвориться на московську територію»*²¹.

Селяни, які були звинувачені у переході в православ'я відкинули це твердження. Вони заявили, що понад три роки тому в їхніх родичів виник гострий конфлікт з місцевим священиком. *«Наші жінки та наші батьки писали нам листи в Америку, в цих листах вони скаржилися на пастиря»*²². Внаслідок цього емігранти, після повернення додому, вирішили побудувати окремий храм і включити його до юрисдикції православного єпископа в Будапешті²³. У березні 1901 р. І. Баницький та В. Тутко

¹⁸ «Свѣтъ» – двотижнева газета для православних русинів у США, Канаді й Бразилії (1897–1899), згодом – орган «русских Православных Братств в Америці» (1900) і православних товариств взаємодопомоги в США (1901–1910). Виходив з квітня 1897 до 1914 р. – в Олд-Форджі, Бріджпорті, Філадельфії та інших містах, з 1901р. – у Нью-Йорку. Видавець і редактор – отець Г. Грушка, з 1901 р. – В. Туркевич.

¹⁹ Свѣтъ. – 8 (21) квітня 1900. – С. 2.

²⁰ АГВР. – Prezidiálne spisy. – Inv. č. 49. – Rok: 1903. – Signatúra: 42. – Докум. від 20.09.1901 р.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ На той час в Будапешті єпископом був Лукіан (Богданович) (серб. Лукијан Богдановић). Він народився 1867 р. в м. Байя. Навчався в Байї, Сремських Карловцях, Егері. Пострижений у чернецтво в 1891 р., архімандрит монастиря Вознесіння Христового в Беочині (Воєводина). З 1892 р. – єпископ Будимський. З 1908 р. обраний Сербським (Карловацьким) патріархом. Загинув у 1913 р. Звернення селян до єпископа в Будапешті викликано тим, що в межах Австро-Угорщини діяла Карловацька митрополія. Її заснування відносять до 1690 р. У 1710 р.

відвідали православного єпископа, який дав їм інструкції щодо законного переходу в православну церкву. Однак, після повернення додому, поліція провела у них обшук, конфіскувала книги, а самих господарів заарештувала як «зрадників Батьківщини»²⁴. о. М. Зима, який вів протокол, зазначав: «в Бехерові та в його околицях живе багато осіб, які в Америці прийняли схизматичські ідеї, а тепер живуть у нас. Із їх слів я зробив висновок, що ідеї та насіння схизматичного руху сіє в Америці священик Олексій Товт, оскільки йому відомі всі наші домашні відносини, а віруючі наші, які не задоволені службою місцевого священика, починають пригадувати схизматизм»²⁵. Автор протоколу підводить висновок: «якщо ми не приймемо серйозні заходи, для того, щоб зупинити цей рух, то можуть бути руйнуючі віру наслідки»²⁶.

Інший учасник зборів – о. І. Капишинський, в листі до пражівського єпископа писав, що «корінь проблем тут полягає не у вірі, а у тому, що вони зненавиділи свого пастиря, ця ненависть кипить ще з минулого часу, і все це призвело до непорозуміння. Люди, звинувачені схизматизмом, не мали нарікань проти віри, а вони мали проблеми із священиком, який часто ображав їх та глумився з них, обзиваючи вульгарними словами. І вони це не хотіли більше терпіти, а вирішили змінити свою віру, тільки щоб звільнитися від ненависного священика»²⁷. Доповідач вважав головною причиною поширення православ'я в селі місцевого священика та пропонував змінити його на більш відповідального. З протоколу розслідування від 17 вересня та з документів від 11 листопада 1901 р. довідуємося, що звинувачені селяни не визнали своєї належності до православної церкви, хоч о. М. Артм ставив це зізнання під сумнів²⁸. Подальші події показали, що він мав рацію.

Документи єпископської перевірки були надіслані до державних органів, які дали їм «належну» оцінку. Окружний прокурор Янош Паксій видав розпорядження заарештувати трьох селян: А. Збіглей, В. Збіглей та В. Тутка за антикатолицьку пропаганду. У будинках селян провели обшуки та вилучили періодичні видання з США²⁹. 19 березня 1902 р. їм було пред'явлено звинувачення³⁰. Однак, через деякий час, не довівши провину селян, їх звільнили.

Про подальший розвиток православного руху свідчить лист під грифом «таємно» з міністерства культів і народної освіти від 14 травня 1903 р. на ім'я єпископа Івана (Валія). Міністерський чиновник зазначав, що наприкінці грудня 1902 р. до Будапешту надійшло повідомлення від бехеровського священика, в якому останній наголошував, що «військовозобов'язані, які перебували в Америці, всмоктують у себе схизматичні вчення та панславизм і повертаючись на свою батьківщину поширюють їх, а також збирають кошти для руських організацій в

Сербська православна церква признала автокефалію Карловацької митрополії, а після революційних подій 1848–1849 рр. її статус було підвищено до патріархії

²³ Будимська (Будапештська) єпархія була однією із семи в межах даної церковної спільноти. Див. Скурат К. История Поместных Православных Церквей: В 2 частях. – М., 1994. – Ч. 1. – С. 114.

²⁴ AGBP. – Prezidiálne spisy. – Inv. č. 49. – Rok: 1903. – Signatúra: 42.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. Докум. від 20.10.1901 р.

²⁸ Там само. Докум. від 11.11.1901 р.

²⁹ Zeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpatho-Ruthenen 1848-1914. – Wiesbaden, 1965. – С. 107.

³⁰ Dyrud, Keith P. The quest for the Rusyn soul : the politics of religion and culture in Eastern Europe and in America, 1890-World War I. – Philadelphia, The Balch Institute Press, London and Toronto: Associated University Presses, 1992. – С. 88-89.

Америці»³¹. З розслідуванням шарішського наджупана стало відомо, що збором коштів в США займався уродженець Бехерова Федір Гривна. Він виділив також ділянку землі для побудови майбутнього православного храму в рідному селі. «З доповіді головного судді випливає, – зазначається у листі, – що Ф. Гривна та декілька його однодумців були в поганих відносинах з їхнім священиком і це теж спричинило поширенню російської пропаганди»³².

Далі автор листа повідомляв, що міністр внутрішніх справ³³ звернув увагу на публікацію в газеті «Американський православний вісник»³⁴, що видавалася в Нью-Йорку, де вміщено повідомлення про рішення «Петербурзького синоду» про підтримку православної віри в Америці та тих осіб, які мають намір повернутися на батьківщину й сприяти побудові православної церкви в с. Бехерова. Надзвичайно важлива кінцівка вищезгаданого листа. Зокрема в ній чиновник пише: *«звертаючи увагу на те, що більшість емігрантів повернеться додому і якщо в Бехерові буде побудована православна церква, то пізніше і в інших містах, особливо на сході нашої країни також будуть будуватися православні храми. Це таїть в собі загрозу не тільки релігійну, а й національно політичну. З вищевказаного випливає, що потрібно запобігти всіма законними методами будівництву православного храму в с. Бехерова, тому що під приводом релігійної установи в країну просочується російський політичний панславізм»*³⁵. Єпископові пропонувалося вжити заходи щодо виявлення ініціаторів поширення «політичного панславізму» в Бехерові для подальшого його викорінення.

На початку серпня 1903 р. група селян з Бехерова відвідала православного єпископа в Будапешті. Владика підтримав ідею будівництва православного храму. Селян, в разі заснування православної громади, планували підпорядкувати приходу в Егері. В листі від 29 серпня 1903 р. пражівський наджупан просив єпископа відправити до Бехерова одного з найповажніших священиків для мирного залагодження справи³⁶. Вивчивши всі необхідні питання єпископ доручив це завдання каноніку Корнелію Ковалицькому, який 10 вересня 1903 р. провів у селі «судове засідання». Початково о. К. Ковальницький поставив запитання про поїздки В. Збіглей та В. Тутка до єпископа в Будапешті. Окремі селяни визнали, що дійсно названі особи відвідали православного архієпископа, але їх ніхто не відправляв, а вони їздили від свого імені. Головна причина цих дій була знову пов'язана із незадоволенням діяльністю о. М. Артіма, якого селяни просили перевести з села. *«Особливо з тих пір, як став державним депутатом»*³⁷, у неділю і на свята його немає вдома, але якщо він випадково знаходиться вдома, то займається приватними справами чужих людей; інколи буває, що у неділю і свята проповідує, але його проповідь не пов'язана з вірою та з моральною поведінкою, а пов'язана із державними справами та приватними подіями»³⁸.

³¹ AGBP. – Prezidiálne spisy. – Inv. č. 49. – Rok: 1903. – Signatúra: 42. – Докум. від 15.05.1903 р.

³² Там само.

³³ На той час міністром внутрішніх справ був Калман Сел (угор. Kálmán Széll).

³⁴ «Американский православный вестник» – перше періодичне православне видання в США, виходив з перервами з 1896 по 1973 р. Видавався місцевою православною єпархією РПЦ, а з 1924 р. Північноамериканською митрополією, перетвореною згодом в Православну церкву в Америці. Див. Троицкий А., свящ. Американский православный вестник // Православная Энциклопедия. Под общ. ред. Патриарха Моск. и всея Руси Алексия II. В 25 томах. – М.: Церковно-научный центр "Православная Энциклопедия", 2002. – Т. 2. – С. 163.

³⁵ AGBP. – Prezidiálne spisy. – Inv. č. 49. – Rok: 1903. – Signatúra: 42.

³⁶ Там само. Докум. від 29.08.1903 р.

³⁷ М. Артим був обраний депутатом угорського парламенту у 1901–1905 рр.

³⁸ AGBP. – Prezidiálne spisy. – Inv. č. 49. – Rok: 1903. – Signatúra: 42. Докум. від 10.09.1903 р.

Другим пунктом розглядалося питання виникнення православного руху в селі. В. Тутко заявив, що у 1892 р. він поїхав у США в Міннеаполіс. Там був лише один греко-східний храм – православний, священником якого був о. О. Товт. Він відвідував богослужіння, сповідався священникові протягом шести років. У 1898 р. він повернувся з Америки і продовжував відвідувати греко-католицький храм. У 1900 р. В. Тутко отримав з США листа від І. Баницького, який повідомляв, що серед емігрантів розпочато збір коштів для будівництва православного храму в Бехерові і чи він, В. Тутко, дає на це згоду. Селянин погодився, а після виступу о. М. Артима проти православних бехеровчан за кордоном, відправив до США листа з цією інформацією. Далі І. Баницький повідомив, що написав з Америки листа православному єпископу в Будапешт, який запропонував розпочати збір коштів на будівництво храму. Цей збір було проведено: він складав по 2000 форинтів з кожного «угорського греко-католика». Пізніше ці кошти єпископ Тихон (Белавін) вислав до Будапешту до єпископа Богдановича, але той повернув гроші назад, «мовляв, люди ще не змінили віру на православну»³⁹. В кінці засідання селяни зійшлися на думці, що головна причина їхнього можливого переходу ховається в особі священника. Протокол було зачитано та підписано представниками єпископа, селяни ж відмовилися поставити свої підписи.

Підсумки православного руху в с. Бехерові певним чином підводить стаття в «Церковных ведомостях»⁴⁰ за №16 від 1904 р.: «Подавление православия в с. Бехерове сопровождалось многочисленными арестами и процессами, имевшими своей целью открыть в движении «характер государственной измены и панславистической пропаганды. Но самое тщательное разследование по этому делу не обнаружило ни малейших следов измены или панславизма...»⁴¹. Джерел про подальший розвиток православного руху в с. Бехерові в австро-угорський період нами не виявлено. Відомо лише, що кілька селян, яких переслідували жандарми, повернулися знову до США. Згодом, вже за часів Чехословаччини, значна частина села перейшла у православ'я. Загалом православний рух у цьому населеному пункті мав відособлений характер і через тиск влади не зміг справити значного впливу на навколишні села.

У східній частині сучасного Закарпаття центром православного руху стало с. Іза Марамороської жупи (нині Хустського р-ну Закарпатської області). Початок відродження православ'я в цьому селі деякі автори пов'язують з діяльністю у другій половині XIX ст. відомого русофільського діяча о. Іоанна Раковського. о. І. Раковський був зразковим пастирем, старанно відправляв богослужіння, багато проповідував. Після його смерті, серед селян поширилися чутки, що їх священника отруїли. Через деякий час в Ізу був призначений священник з с. Ганичі – о. Стефан Полянський. Він різко відрізнявся від своїх попередників, проповіді говорив дуже рідко – не більше п'яти-шести разів на рік. Велике обурення селян викликав той факт, що Полянський закрити руську церковно-приходську школу, замість якої відкрив угорську. Священник також намагався скорочувати та проводити літургію на угорській мові. Серед селян він не користувався авторитетом і повагою⁴². Львівське «Русское слово» писало про причини православного руху в с. Іза: «Причиною

³⁹ Там само.

⁴⁰ «Церковные ведомости» – тижневик, офіційний друкований орган Священного Синоду РПЦ. Виходив з 1888 р. по 1918 р. в Спб. Мав додаток «Прибавление к Церковным ведомостям».

⁴¹ Изъ Угрососіи // Прибавление к Церковным ведомостям. – 1904. – № 16. – С. 596.

⁴² K otazce pravoslavia a unie na Vychonom Slovensku // Pravoslavny teologicky sbornik. – Praha, 1971. – III. – С. 121; Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст. / передм. В. Фенича. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 44.

перехода русских жителей села Изы на православие был их же священник, который напосілся на то, чтобы всіх своих русских прихожан сділати мадярами»⁴³.

Важливу роль в організації православного руху в селі Іза зіграв учитель Андрій Владимир. Група жителів Ізи, очолювана ним, читаючи російські книги з бібліотеки покійного о. І. Раковського, прийшла до переконання, що справжньою «руської вірою» є не унія, а православ'я. Їх проповідь мала такий успіх, що у 1901 р. майже вся Іза, за винятком 64 дворів із 500, перейшла в православ'я⁴⁴. Очільниками православного руху в с. Іза в той час були Іван Вакаров, Яким Вакаров, Максим Плиска, Василь Лазар, Микола Сабов, Василь Кемінь, Василь Прокоп, Андрій Ізай, Степан Вучкан⁴⁵.

У 1902 р. жителі с. Іза відрядили представників до православного Будапештського єпископа Лукіана (Богдановича) в Будапешт з проханням прийняти їх село до складу Будимської єпархії. Єпископ не взяв на себе відповідальність і порадив селянам звернутися за допомогою до свого безпосереднього керівника – сербського патріарха Георгія (Бранковича)^{46, 47}. 8 березня 1903 р. патріарх у Сремських Карловцях отримав листа, відправленого з Хуста, в якому селянин Я. Вакаров з чотирма соратниками повідомив, що переважна більшість жителів с. Іза мають намір перейти у православ'я, а тому просять у цій справі допомоги⁴⁸. Другий лист був відправлений до Сремських Карловців 13 травня 1902 р. У ньому селяни просили вислати для них православного священника. 22 травня того ж року була отримана відповідь. В листі патріарх наголошував на тому, що для того щоб створити окрему парафію селяни повинні покинути греко-католицьку церкву дотримуючись діючого законодавства⁴⁹.

З інших джерел відомо, що ізяни відправляли тричленну делегацію до Сербії у 1903 р. Про цю подію згодом згадував сам патріарх Бранкович: «Явились ко мне крестьяне из села Иза, просили меня принять их и все село в лоно православной церкви и послать к ним православного священника. Я долго с ними беседовал, наконец, сказал им, что ввиду правительственного террора, не

⁴³ Тюрма за Православие // Русское слово. – 1904. – 13 мая. – С. 5.

⁴⁴ Православный собеседник. – 1925. – 1 июля. – С. 11.

⁴⁵ Из истории православного движения на Карпатской Руси и восточном Словенску // Маковицкий сборник. – Вышний Свидник: Русская типография Ю.П. Лажо, 1926. – С. 22.

⁴⁶ Патріарх Георгій (Бранкович) (серб. Георгије Бранковић) народився 1830 р. с. Кулпін, поблизу Нового-Саду в Сербії. Закінчив гімназію в м. Врбас, семінарію в Сремських-Карловцях. У 1855 р. висвячений на диякона та священника. Служив на приході в м. Сента. У 1859 р. обраний окружним пресвітером м. Сомбор, зведений в чин протопресвітера. У 1861–1872 рр. ректор учительської семінарії в Сомборі, депутат всіх Народно-церковних Соборів митрополії з 1861 р. по 1882 р. У 1866 р. овдовів. У 1882 р. пострижений у чернецтво, зведений у сан архімандрита та обраний єпископом Темишварським. У 1890 р. на Народно-церковному Соборі Карловацької митрополії обраний патріархом. Помер у 1907 р., похований в крипті храму Введення в Сремських-Карловцях. Див. Кузеванов О. Георгій (Бранкович) // Православная Энциклопедия. Под общ. ред. Патриарха Моск. и всея Руси Алексия II. В 25 томах. – М.: Церковно-научный центр "Православная Энциклопедия", 2006. – Т. 11. – С. 30; Vasin G. Nekrolozi o patrijarhu srpskom Georgiju Brankoviću // Istraživanja. – 2007. – br. 18. – Novi Sad. – С. 229-239; Його ж. Patrijarh Georgije Branković i mađarska vlada (stanje srpske autonomije na prelomu vekova) // Zbornik srpsko-mađarski odnosi kroz istoriju. – Novi Sad, 2007. – С. 273-280.

⁴⁷ Бескидській. Изъ истории возстановления Православной веры в южно-карпатской Руси // Православный Русский Календарь на 1930 г. – Владимірова на Словенску, 1929. – С. 45.

⁴⁸ Волнения подкарпатских русинов // Неделя. – 1904. – 21 февраля. – С. 124.

⁴⁹ Mayer M. The Rusyns of Hungary. Political and Social Developments 1860–1910. – New York, 1997. – С. 133; Пап С. Вказ. праця. – С. 537.

решають дати їм священника»⁵⁰. Однак селяни вступили в дискусію з першоєрархом і переконали його вислати до Ізи священника. Патріарх подарував делегатам ряд богослужбових книг та дав наказ готуватися до поїздки о. Герасиму Петровичу⁵¹.

Про події в с. Іза довідався мукачівський єпископ Юлій (Фірцак) і відразу розпорядився відправити туди свого представника, щоб він усе з'ясував. Апостольський вікарій Михайло Балог⁵² прибув до Ізи 24 березня 1903 р. у супроводі хустського окружного начальника Євгенія Томи. Під час літургії він виголосив промову, а потім закликів вірників висловити свої скарги на фарі⁵³. Від імені всіх православних ізян перед вікарієм виступив М. Плиска, який розповів про історію християнства в Угорській Русі, про боротьбу православ'я з унією та повідомив, що більша частина села прилучається до православ'я і просить з Сремських Карловців відповідного священника⁵⁴. У квітні 1903 р. з Ужгорода до Ізи приїхали вже три греко-католицькі священники-місіонери: Андрій Азарій, Петро Гебей, Олександр Яцкович. Вони проповідували тричі на день по неділям і на свята, розмовляли з вірними на вулиці, біля церкви, роздавали книжечки, але не досягли очікуваного успіху⁵⁵.

Єпископ Юлій (Фірцак) 25 травня 1903 р. повідомив про ситуацію у міністерство культів і народної освіти у Будапешті, просячи матеріальної та адміністративної допомоги, зокрема, в тому, щоб міністерство звернулося до Карловацького патріарха з проханням не вислати православного священника та в справі підтримки місії в с. Іза. Міністр Дюла Власіч (угор. Gyula Wlassics) 3 червня 1903 р. відповів, що за його посередництва голова уряду дав розпорядження підтримати всі клопотання єпископа⁵⁶. Прем'єр-міністр в напівофіційному листі від 12 червня 1903 р. просив православного патріарха, щоб він відмовив у проханні селянам і не видряджав їм православного священника. На свято Святої Трійці до Ізи знову прибули п'ятеро греко-католицьких священників на місійну роботу, але рух переходу селян в православ'я не припинявся⁵⁷.

На хід православного руху в с. Іза також проливають світло листи жителів села, котрі залишилися вірними унії. 6 липня 1903 р. селянин Петро Вакаров висловлював вдячність греко-католицькому єпископу за православну місію та вислані книги релігійного змісту⁵⁸. Інший селянин Василь Пристая 21 липня 1903 р. повідомив єпископу, що на свято Зішестя Святого Духа, під час проповіді, основна частина селян залишила церкву, а сільський житель Андрій Пристая відкрито виступив проти священника⁵⁹. Отже, єпископ цілком володів інформацією щодо православного руху в с. Іза, що дало йому можливість ефективно виступати проти цього явища.

Ужгородська урядова газета „Kárpáti Lapok”, в останні дні травня 1903 р. писала: *„Греко-католицькі жителі села Ізи, за невеликими винятками, всі хочуть перейти в православ'я, і цілком даремне всяке намагання відвернути їх від свого наміру. Схизматичський рух поширюється і в сусідніх селах. Жителі сусідніх сіл нічого*

⁵⁰ Аристов Ф. Указ. соч. – С. 134. .

⁵¹ Гоненіє святого Православ'я в Угорщині // Православная Буковина. – 1904. – 4 мая. – С. 1.

⁵² Про нього дет. див. Алмашій М., Поп І. Балог Михайло // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. – С. 38.

⁵³ Будинок священника.

⁵⁴ Mayer M. Op. cit. – С. 134.

⁵⁵ Göögkatolikus szemle. – 1903. – 23 avgusta; Матфей (Вакаров). Из споминів про минуле... // Православний вісник. – 1949. – № 8–9. – С. 267.

⁵⁶ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 947. – Арк. 12.

⁵⁷ Православіє на венгерской Руси // Православная Буковина. – 1904. – 4 марта. – С. 2.

⁵⁸ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 947. – Арк. 36.

⁵⁹ Там само. – Арк. 30-30 зв.

приїздить на возах до Ізи, щоби у тих ізян, що були делегатами в Карловцях, інформуватися в справі переходу»⁶⁰.

Виконуючи інструкції сербського патріарха жителі с. Іза зібрали необхідні підписи та оформили 70 протоколів про вихід з греко-католицької церкви. Ці документи були відвезені до Сремських Карловців. Патріарх опинився у складній ситуації, з одного боку треба було виконувати положення закону 1868 р. про зміну релігії, з іншого боку, він отримав вказівки від прем'єр-міністра не реагувати на звернення ізян. У листах до голови уряду Карла Куена Гедерварі (угор. Károly Khuen-Héderváry) від 29 червня та 12 липня 1903 р. Георгій (Бранкович) вказував, що його знову відвідала делегація, але він був у від'їзді і не зміг її прийняти. Патріарх написав 12 липня до с. Іза, щоб селяни перед приїздом священика облаштували для нього будинок та повністю взяли на себе його утримання. У серпні 1903 р. в Сремських Карловцях знову відклали призначення священика, зіславшись на те, що це питання повинно вирішуватися на Синоді СПЦ⁶¹.

Засідання Синоду відбулося 12 грудня 1903 р., його учасники прийняли ухвалу взяти православну громаду в Ізі під свою юрисдикцію, про це рішення було повідомлено угорське міністерство культів і народної освіти⁶². Синод доручив православному єпископу в Будапешті взяти православних ізян під свою опіку. На початку 1904 р. протопресвітер Велимир Неделькович з Будапешту повідомив православних жителів с. Іза, що вони в найближчому часі отримають власного священика (Герасима Петровича)⁶³. Здавалося, що нарешті «ізьке питання» буде вирішено.

Треба погодитися з церковним істориком С. Папом, що мукачівський єпископ зробив велику помилку, не відкликавши відразу о. С. Полянського з Ізи, якого вірні зненавиділи, і не відправив туди більш відповідального священика⁶⁴. Подібної думки дотримувався львівський священик Петро Хомин. Він припускав, що якби закарпатське греко-католицьке духовенство повернулося до народу, то могло врятувати ситуацію, але воно було погордливе, намагалося мадяризувати народ та залучило до цього ще і жандармерію⁶⁵.

Натомість єпископ 1 грудня 1903 р. перевів до Ізи о. Андрія Азарія, котрий, бажаючи показати лояльність до влади, почав проводити рішучі кроки щодо придушення православного руху. У статті в газеті «Görögkatolikus szemle» від 14 лютого 1904 р. він вказував, що за православ'ям в с. Іза стоїть русофільство і політична основа. «У нас є докази, але ми повинні мовчати про них в інтересах слідства»⁶⁶. У листі до міністерства внутрішніх справ о. А. Азарій наголошував, що ізяни М. Плиска та Я. Вакаров мають великий вплив на селян та поширюють чутки, що всім буде краще житися, коли перейдуть у православ'я. «Православний священик безоплатно буде працювати, а греко-католицькому треба платити»⁶⁷. Священик застерігав, що якщо в Ізу на протязі двох тижнів не приїде православний пастир, то серед селян відбудеться розкол і православний рух піде на спад. Чимало листів о. А. Азарій відправляв також до окружних та комітатських урядів.

За повідомленням хустського окружного начальника Є. Томи від 25 січня 1904 р., православні ізяни після отримання письмової відповіді від сербського патріарха

⁶⁰ о. Пап С. Вказ. праця. – С. 538.

⁶¹ Mayer M. Op. cit. – С. 135.

⁶² о. Пап С. Вказ. праця. – С. 539.

⁶³ Mayer M. Op. cit. – С. 136.

⁶⁴ о. Пап С. Вказ. праця. – С. 538.

⁶⁵ Хомин П. Церковне питання на підкарпатській Русі // Нива. – Львів. – 1922. – січень. – Ч. 2. – С. 46–52.

⁶⁶ Görögkatolikus szemle. – 1904. – 14 februara.

⁶⁷ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1342. – Арк. 1-2.

розпочали роботу по підготовці церкви та житла для священика. Він також стверджував, що за інформацією депутата парламенту Ласло Негре, сербський єпископ в Будапешті висловлював сподівання, що селяни не виконають всіх умов для утримання священика, і він зможе їм відмовити у призначенні⁶⁸. Щодо вимог, які були висунуті перед православними жителями, то вони були мінімальними. Селяни повинні були платити священику найнижчу зарплату у СПЦ, яка належала до 6-ї категорії та існувала лише в тих селах, де проживало 800 мешканців⁶⁹.

Окружний начальник Є. Тома переконував губернатора мараморощського комітату, що православний рух потрібно розглядати не з релігійної точки зору, а з національної, яка впливає на інтереси держави. *«Рутенські греко-католики жили під керівництвом бездоганних патріотичних священиків, і за будь-яких чвар залишалися вірними братами угорців. Духівництво і вчителів виховував єпископ мукачівський з Унгвара (Ужгорода) у вірності до Батьківщини і в угорському дусі. Внаслідок цього у нашому краї панує виключно угорська культура, закордонна зацікавленість не існує, у декотрих краях мадяризація серед народу дає гарні результати, угорську мову вивчають з успіхом»*⁷⁰.

Є. Тома висловлював перед губернатором побоювання, що після того, коли духовну і шкільну освіту переберуть у свої руки сербські священики, що виховувалися у чужому дусі, то результати всіх старань з часу прийняття унії будуть зведені нанівець. За його прогнозами, якщо влада допустить створення православної громади в Ізі, то слід чекати, що в сусідніх селах Кошельово, Липча, Горінчово також виникне подібне питання. Він просив губернатора найближчим часом звернути увагу вищої влади на політичну небезпеку православного руху і сприяти тому, щоб православний єпископ у Будапешті скасував призначення священика в Ізу⁷¹. Позиція окружного начальника суперечила тодішньому чинному законодавству імперії (закони 1868 і 1895 р.). Придушити православний рух, що загрожував поширенням на всі навколишні комітати, можна було лише надавши йому політичного забарвлення⁷².

Згідно з розпорядженням окружного начальника 13 лютого 1904 р. до Ізи був висланий поліцейський патруль. Він виявив в одному із будинків збори селян, на яких були присутні 25 чоловік. П'ятьох активістів затримали і доставили до Хуста. Від них конфісковано російські та сербські богословські книги. Щодо інших, – складено протоколи, які окружний начальник поклав в основу судової справи на підставі постанови № 766 від 1898 р. У його рапорті від 15 лютого 1904 р. є наступні твердження: *«Зміна релігії ховає в собі обґрунтовані державні інтриги, приїзд сербського священика показав би перемогу православного руху, що привело б до небезпечних наслідків»*⁷³.

З іншого джерела довідуємося, що православ'я поширилося на довколишні села. Наприклад, в Горінчові з унії готові були вийти 100-120 чол. Про цей рух були добре обізнані в селах Липча, Керецьки, Лисичево, Синевир, Золотарево⁷⁴. Про небезпечний рух проти греко-католицької церкви на Мараморощині жупан повідомив голову угорського уряду графа Іштвана Тіссу (угор. István Tisza). Останній викликав до Будапешту сербського патріарха Георгія (Бранковича) і заявив йому, що

⁶⁸ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 3. – Спр. 38. – Арк. 6.

⁶⁹ Там само. – Арк. 6 зв.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само. – Арк. 5 зв.

⁷² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Том 3. // hram.kiev.ua/index.php?mode=books&cat=6&parent=650&id=57

⁷³ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 3. – Спр. 38. – Арк. 5.

⁷⁴ Mayer M. Op. cit. – С. 137.

«його Величність проти того, щоб в Ізу прибув сербський священник»⁷⁵. Таким чином, православний священник на Закарпаття не приїхав.

Незважаючи на проведені арешти та свідчення священника, доказів про політичну діяльність православних в Ізі не вистачало. У середині лютого 1904 р. мараморошський жупан повідомив прем'єр-міністра, що «вивчивши всі необхідні документи, я не зміг знайти ні одного доказу, який би вказував, що рух в Ізі отримував зовнішню моральну чи матеріальну підтримку Росії»⁷⁶. Чинownik запропонував зібрати докази в інший спосіб: 1) вислати до Ізи двох таємних агентів (із селян чи євреїв), які б у стислий термін отримали вичерпну інформацію; 2) ввійти в контакт з місцевими корчмарями, які знають таємниці кожного сільського жителя. Як на перший, так і на другий спосіб, жупан просив санкціонувати виділення коштів у розмірі 2000 крон⁷⁷.

На Пасху більшість населення с. Іза відмовилася відвідувати службу в греко-католицькому храмі. Вони відправили делегацію у складі трьох осіб до Будапешту, з проханням пришвидшити приїзд священника. Це не допомогло, делегатів заарештували і відправили до Мараморош-Сиготу.

До першого судового процесу в центрі комітату Мараморош було притягнуто 19 осіб. Згідно обвинувального акту від 15 березня 1904 р. відповідачі порушили статті 172 і 173 Кримінального кодексу Угорщини, а саме начебто вони виступали проти греко-католицької церкви та її духовенства (ст. 172) та що вони змінили свою віру з політичних мотивів (зрада держави) (ст. 173). Доказами слугували конфісковані у підсудних книги, ікони, карта слов'янських земель⁷⁸. Свідки (біля 80 осіб), переважно сільські корчмарі-євреї та писар Бонис, на основі чуток запевняли, що підсудні говорили, ніби прийде «руський цар і вижене угорців й євреїв та розділить землю між православними селянами»⁷⁹.

Згідно обвинувального акту троє⁸⁰ селян було звинувачено у керівництві православним рухом, восьмеро⁸¹ – звинувачені в організації руху, і, нарешті, вісьмом⁸² були пред'явлені звинувачення у добровільній допомозі після початку руху⁸³. Із 19 обвинувачених, 13 були безземельних поденниками, 3 плели кошики, 2 були поденниками і володіли деякою власністю й один був дрібним землевласником. Що стосується лідерів православного руху, то В. Плиска і Я. Вакаров були безземельними поденниками, а В. Лазарь плів кошики⁸⁴.

⁷⁵ Геровский А. Иза и Сиготский процесс // http://www.wu-wien.ac.at/groups/ukraine/gerowskij_iza.htm

⁷⁶ Mayer M. Op. cit. – С. 139.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Денасий Пантелеимоновскій, святогорец-инок. Повесть об обращеніи и присоединеніи на Афоні Угросса уніата в Православіе и о русских, о православіи и об уніи в При-карпатской подъяремной Руси прежде и теперь. – Шамордино: Типография Казанской Амвросиевской женской пустыни, 1913. – С. 68.

⁷⁹ Гоненіе св. Православія в Угорщині // Православная Буковина. – 1904. – 14 мая. – С. 2.

⁸⁰ Максим Плиска, 40 років; Яким Вакаров, 40 років; Василь Лазарь, 44 роки.

⁸¹ Василь Кемінь, 55 років; Андрій Орос, 27 років; Андрій Ізай, 31 рік; Гаврило Плиска, 24 роки; Василь Прокоп, 44 роки; Петро Вучкан, 30 років; Микола Сабов, 27 років; Андрій Вучкан, 32 роки.

⁸² Петро Симулик, 46 років; Костянтин Хвуст, 26 років; Юрій Вучкан, 31 рік; Степан Бугаш, 29 років; Василь Щербан, 51 рік; Юрій Плиска, 48 років; Василь Гаврішко, 48 років; Юрій Лазарь, 45 років.

⁸³ Gönczi A. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. – Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2007. – С. 56.

⁸⁴ Mayer M. Op. cit. – С. 140.

30 квітня 1904 р. суд виніс вирок, згідно якого 12 підсудних звільнялося з-під варти. Сімох чоловік суд засудив за підбурювання людей проти греко-католицької церкви: Я. Вакаров, В. Лазарь і В. Кемінь були засуджені на 14 місяців арешту і 500 крон штрафу, М. Плиска – на один рік в'язниці і 500 крон, А. Орос, А. Ізай, Ю. Плиска – на 2 місяці і дев'ять днів і 180 крон штрафу⁸⁵. Трьох останніх селян суд звільнив з під варти у зв'язку тим, що вони вже відбули термін покарання. Звинувачення про державну зраду з підсудних було знято. Крім того, суддя дозволив повернення «доказів» – книг та ікон, це не стосувалося книги о. О. Товта «Где искати правду?», яка були знищена під час слідства.

Сиготський адвокат Артур Клейн, що захищав православних із'ян на суді, подав апеляцію, вважаючи вирок неправильним. Опротестував рішення і прокурор, домагаючись суворішого покарання. 23 червня 1905 р. у Дебрецені відбувся апеляційний суд. Прокурор домагався, щоб звинувачених покарали в т.ч. на основі статті 173 КК. Але суд пом'якшив міру покарання підсудним до 6 місяців і 50 крон (М. Плиска); до 8 місяців і 50 крон (Я. Вакаров, В. Кемінь), а також до 7 місяців і 50 крон (В. Лазарь)⁸⁶. Цей результат знову не задовольнив обидві сторони і 10 травня 1906 р. вищий апеляційний суд у Будапешті визнав підсудних винними також на основі ст. 173 й підвищив міру покарання. Таким чином, В. Кемінь і Я. Вакаров (убитий жандармом після звільнення з в'язниці у 1905 р.), отримали кожен по роковій в'язниці і по 50 крон штрафу, А. Вучкан – 6 місяців⁸⁷.

Хід та підсумки судового процесу викликали неоднозначну оцінку в тогочасній періодиці. Ужгородська газета «Наука» виступила проти православного руху. У статті від 18 червня 1903 р. вона писала: «В Ізі, як кажуть, якусь там нову віру чинять із книжок вичитану. Вірувати лише у те потрібно, що Свята Мати церква православна кафолична вчить, якої голова від Христа установлений папа римський»⁸⁸. Результати судового процесу в Мараморш-Сиготі засудило львівське «Русское слово»: «При розправі... виявилось, що звинувачені не мали ніякого злого задуму проти мадярської держави і що їм і не снилося те, щоб угорсько-руську область приєднати до Росії»⁸⁹.

Аналіз архівних документів, періодики та монографічного матеріалу дає можливість прийти до висновку, що відродження православного руху в с. Іза та перший судовий процес в Мараморш-Сиготі був викликаний рядом факторів: 1) незадоволення місцевим греко-католицьким священиком, котрий напередодні свят вирішив скоротити читання паремій; 2) спротив мадяризації школи та церковного обряду; 3) значна різниця в зарплатні греко-католицького та православного священика.

Таким чином, православний рух в с. Іза у перших роках ХХ ст. носив релігійний та соціальний характер. Насилля угорської адміністрації не змогло припинити перехід у православ'я. 10 квітня 1907 р., через рік після вердикту верховного суду, мараморшський жупан повідомив прем'єр-міністра Шандора Векерле (угор. Sándor Wekerle), що більша частина із'ян не відвідують храм, декотрі відвозять своїх дітей хрестити до сербського православного священика в Будапешт або не хрестять зовсім. Після повернення засуджених із в'язниці, православний рух продовжився з новою силою.

⁸⁵ Судейский приговор // Неделя. – 1904. – 8 мая. – С. 301.

⁸⁶ Mayer M. Op. cit. – С. 141.

⁸⁷ о. Пап С. Вказ. праця. – С. 542.

⁸⁸ Нова віра // Наука. – 1903. – 18 юній. – С. 8.

⁸⁹ Тюрма за православие // Русское слово. – 1904. – 13 мая. – С. 6.

У 1903 р. в с. Великі Лучки Березької жупи з Америки повернулися заробітчани Юрій (Георгій) Рубіш та Іван Газій. Вони привезли з собою книгу священика о. О. Товта „Где искати правду?“, яка була спрямована проти унії⁹⁰. Цей твір мав виняткове значення для поширення православного руху. Селяни з с. Великі Лучки добре знали про події в с. Іза. Виявлено листування, яке свідчить, що православний рух на Мукачівщині розвивався паралельно з ізянським. Зокрема у листі Ю. Рубіша до В. Прокопа, Я. Вакарова та М. Плиски від 19 листопада 1903 р. міститься інформація про те, що раніше ізяни вже отримали з Великих Лучок «невеликий подарунок» та просили вислати ще 10 таких брошур⁹¹, про які автор листа вже написав до Америки⁹². Як впливає з листа Рубіша, у Великих Лучках було на той час 40 чоловік, котрі бажали перейти у православ'я. Після призначення православного священика в Ізу кількість бажаючих могла значно зрости. Крім Ю. Рубіша лист підписали ще 9 осіб⁹³.

У листі від 19 грудня 1903 р. до єпископа Юлія (Фірцака) мукачівський окружний начальник Ласло Горват писав, що в с. Великі Лучки сільський радник Андрій Попадинець у будинку Ю. Рубіша виявив таємні збори селян. Він провів розмову з Рубішем, котрий заявив, що хоче вирвати народ з теперішнього релігійного стану і наставити їх у «руську релігію». У згаданого селянина було проведено обшук і вилучено наступні речі: портрет російської царської родини, житіє святого Василя Великого у московському виданні, чотири брошури, надруковані у Сергієвському монастирі в Росії, періодичні видання з Чернівців та Росії, книга о. О. Товта „Где искати правду?“, дванадцять обрядових книг київського видавництва, заява про вступ до православної церкви, підписана 54 жителями села⁹⁴, вірці заяв про вихід із унії, рукопис російською мовою⁹⁵. У відповідь на лист окружного начальника єпископ Юлій (Фірцак) 28 грудня 1903 р. просив придушити православний рух в с. Великі Лучки ще в зародку⁹⁶.

19 січня 1904 р. 60 осіб з'явилися до сільського греко-католицького священика Михайла Бачинського й заявили про перехід в православ'я. Березький жупан про цей епізод так повідомив голові уряду Угорщини: *«Це рух виключно релігійний та заснований на тому, що греко-католицьке священство бере високу оплату від вірних за треби, тому проти них так сильно затялося бідне населення, що легко зловилось*

⁹⁰ Василий (Пронин), архимандрит. История православной церкви на Закарпатье. – К.: Филокалия, 2005. – С. 442.

⁹¹ Мова йде про книгу о.Олексія Товта «Где искати правду?».

⁹² Мауег М. Ор. сіт. – С. 143.

⁹³ Іван Федак, Іван Щербак, Іван Шестак, Петро Фенчак, Іван Левдер, Юрій Тришинець, Дмитро Рапинець, Петро Панльо, Андрій Балог.

⁹⁴ Список селян, що виявили бажання перейти у православ'я: Юрій Рубіш, Дмитро Рапинець, Іван Стеблак, Петро Панльо, Юрій Голод, Іван Газій, Олексій Балог, Іван Янута, Юрій Шафар, Петро Фенчак, Дмитро Меліка, Василь Шафар, Іван Левдер, Михайло Андрійко, Андрій Балог, Андрій Лешко, Василь Волошин, Іван Хома, Степан Волошин, Іван Газій, Василь Луканді, Іван Фенчак, Юрій Луканинець, Дмитро Качур, Юрій Левдер, Юрій Цифра, Іван Сікора, Юрій Варга, Василь Варга, Дмитро Варга, Іван Ладжун, Юрій Фенчак, Іван Теличко, Петро Стеблак, Юрій Балко, Юрій Голод, Іван Рубіш, Юрій Туряниця, Іван Глагола, Василь Глагола, Василь Голод, Василь Макара, Дмитро Селюк, Василь Панльо, Іван Стеблак, Василь Стеблак, Юрій Стеблак, Андрій Стеблак, Петро Цифра, Юрій Драга, Юрій Тришинець, Петро Андрійко, Юрій Балог, Петро Лешко.

⁹⁵ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 907. – Арк. 1-2.

⁹⁶ Там само. – Арк. 4.

на вудку православної пропаганди, яка обіцяла, що коли люди перейдуть до православ'я, їх позбавлять зайвих обов'язків щодо утримання парохів»⁹⁷.

Через декілька днів цей таки жупан писав детальніше прем'єрові Угорщини: „Греко-католицьким священикам від хати платиться коблина й робочі дні, а потім штола і різні оплати, що такі високі й такі неоднозначні, що це для народу непосильний тягар. В русинських селах кажуть, що один похорон зажене в борги, а після двох пропадає худоба, а третій забере й землю. Вищі церковні кола в ці справи не хочуть вникати. Священство не виконує завдання духовного вислугування вірних, Богослужіння відправляють невідповідно, парохію часто покидають на цілі тижні, обряди свавільно задля власної вигоди скорочують»⁹⁸. У тому ж джерелі наступна характеристика лучанського священика Михайла Бачинського: «Це постать в цілому пожедлива людина, що вишукує лише користь, його зневажають вірні й він не має на них впливу... Він дбає лише про зиск»⁹⁹.

Секретар березького жупана Орест Сабов у 1903 р. окреслював наступні причини православного руху в регіоні: 1) Конгруа, коблина, невпорядкованість штоли. 2) Греко-католицьке священство виділилося в окрему касту, яка не знає пристосування ні до народу, ні до суспільства, живе й діє без мети й призначення... Більшість учнів іде вчитися на священика без покликання і без почуття обов'язку... Свою посаду майже кожен священик часто вважає засобом для прожитку, з якої можна добре і вигідно жити. Релігійність народу і багато обрядів він використовує лише для того, щоб мати з того матеріальну вигоду і забезпечити собі добрі доходи. 3) Панславистська пропаганда та ін. Щоб виправити ситуацію та припинити православний рух, Орест Сабов пропонував не лише впорядкувати конгруа, коблину тощо, але й встановити над священством і народом постійний нагляд та керівництво¹⁰⁰.

18 березня 1904 р. березький жупан у листі до єпископа Юлія (Фірцака) повідомив про листування жителів с. Великі Лучки з Дмитром Гебеєм, колишнім священиком Мукачівської єпархії. Д. Гебей, що працював православним викладачем теології у Росії, закликав селян до переходу у православ'я, обіцяв вислати священика та допомогти матеріально¹⁰¹.

Об'ємну статтю про православний рух у с. Великі Лучки подала 5 березня 1904 р. газета «Православная Буковина», що виходила в Чернівцях¹⁰². Автор включив до публікації листа невідомого селянина з даного села, який описував процес переходу у православ'я. Наведемо лише кілька витягів з цієї статті, які доводять, що православний рух у Великих Лучках не мав зовнішнього впливу та антидержавного змісту: «...Мы, Лучкане, без всякого внішнего влияния і без всяких политичных соображений, слідуя только влечению сердца и примеру наших братьев из Изы, возвратились в лоно святой нашей прадідовской церкви... В сей момент, мы уже во второй раз заявили наше твердое и непоколебимое рішеніе остаться православными во вік от рода в родъ, и ніяка сила сего світа не в состояніи отмінити сіе рішеніе наше, хотя бы нам пришлось пострадати и на смерть»¹⁰³.

Позицію угорського міністерства культів і народної освіти щодо православного руху в Північно-Східній Угорщині, зокрема у Великих Лучках, чітко

⁹⁷ о. Пап С. Вказ. праця. – С. 543.

⁹⁸ о. Пап С. Вказ. праця. – С. 543.

⁹⁹ Там само. – С. 544.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1334. – Арк. 8.

¹⁰² Православие на венгерской Руси // Православная Буковина. – 1904. – 4 марта. – С. 2.

¹⁰³ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1334. – Арк. 8.

характеризує лист до мукачівського єпископа, написаний 16 червня 1904 р. під грифом «таємно». *«Я вірю, що Ви мали можливість переконатися в тому, що влада взагалі відноситься до греко-католицької церкви доброзичливо, і особливо в тому, якою силою бореться проти схизматичного руху, який останнім часом розповсюджується у Верхній Угорщині і який у першу чергу наражає на небезпеку мир католицької церкви»*¹⁰⁴.

З міністерства також повідомляли про результати розслідування у справі православного руху в с. Великі Лучки. *«Що стосується книг, конфіскованих у Георгія Рубіша, то вони по змісту не є антидержавними, але як такі, що виступають проти католицизму, виключені з території спархії. У ході слідства із допитів з'ясувалося, що вони із заповіту та їх замовив з Кисва греко-католицький вчитель для лучанської церкви. З'ясувалося і те, що ці книги, як виключені із спархії, знаходяться не лише у Великих Лучках, але й у Мукачівській, Біксадській і Марія-Повчанській церкві, які є власністю греко-католицьких ченців»*¹⁰⁵. Працівник міністерства рекомендував єпископу вилучити вище названі книги та покарати греко-католицького вчителя.

Православний рух підігрівався в с. Великі Лучки і аграрним питанням. Великими мастками в Березькій жупі володів граф Шенборн, який не бажав продавати землі селянам. В той же час, чимало лучан, що повернулися з Америки, прагнули завести господарство (із-за цього вони і їхали за океан). Серед жителів почали поширюватися чутки, що як перейдуть у православ'я, то прийде російський цар і розділить землю між селянами.

Православний рух з с. Великі Лучки наприкінці 1903 р. перекинувся на сусіднє село Горонда. Тут він мав також соціальний характер. 20 березня 1904 р. мукачівський окружний начальник просив губернатора допомогти йому в боротьбі проти православних вище згаданого села¹⁰⁶. Останні 13 березня 1904 р. написали анонімного листа на ім'я греко-католицького єпископа, у якому виступили проти греко-католицького священика Івана Уйгелі. Селяни звинувачували пароха в фінансових зловживаннях, здирництві тощо. Єпископ наказав розслідувати зміст листа о. М. Бачинському, котрий згодом повідомив єпископа, що головною причиною невдоволення селян є переведення вчителя-кантора Мігаля Шелестеї до Велятина. В свою чергу, рідний брат вчителя – Георгій Шелестеї, розпочав боротьбу проти священика¹⁰⁷.

Головні ініціатори руху заявили, що в разі незадоволення їхніх вимог про переведення священика та повернення вчителя, вони приєднаються до православної громади Великих Лучок. Крім Г.Шелестеї, лідерами православного руху в цьому селі були Іван Мучичка та Василь Лінтур. о. М. Бачинський, захищаючи о. І. Уйгелі, написав: *«Він у звинуваченнях зовсім невинний, його вірники не можуть мати причину на незадоволення, тому що їх священик твереза людина, свої обов'язки у всьому постійно виконує, своїх вірників чуйно обслуговує. Незважаючи на це, ненависть проти нього така велика, що за короткий шлях навряд чи примиряться. Будь ласка, переведіть його на кращі бенефіції»*¹⁰⁸.

До розслідування православного руху в с. Горонда доклав своїх зусиль березький жупан. У листі до мукачівського єпископа від 17 травня 1904 р. він повідомив головні причини переходу у православ'я: незадоволення селян викликала

¹⁰⁴ Там само. – Арк. 11.

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 11 зв.

¹⁰⁶ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1335. – Арк. 3.

¹⁰⁷ Там само. – Арк. 2.

¹⁰⁸ Там само. – Арк. 2 зв.

участь священника у не вигідній операції з купівлею земельного володіння для сільської громади, недбале ставлення до роботи в школі, зневажливе відношення до вірників¹⁰⁹. На межі сіл Велика Бігань та Косино, за сприяння священника, від землевласника Дерчені було куплено ділянку розміром 900 гольдів¹¹⁰ за ціною 280 000 крон. У скаргах селяни переконували єпископа, що Дерчені під час приїзду до Горонди постійно зупинявся в священника, що свідчило про особисту зацікавленість останнього у здійсненій операції¹¹¹.

Незважаючи на тиск з боку окружного та жупанатського управління, православні вірники Великих Лучок подали заяву міністру культів і народної освіти, в якій просили взяти до відома, що вони з греко-католицької церкви перейшли до СПЦ і створили в селі окрему парафію. Разом із цим вони просили дати дозвіл на оголошення конкурсу з метою виборів священника¹¹². У листі до заступника жупана лучанський священник М. Бачинський категорично виступав проти прохання православних вірників. Він мотивував свої претензії наступними аргументами: „1) Закон № 53 від 1868 р. встановлює, що своє бажання переходити в іншу віру потрібно заявити у присутності двох свідків перед священником своєї церкви. Через 14 днів після першої заяви, але принаймні до 30 днів, також у присутності двох свідків знову потрібно перед священником парафії заявити, що лишається при бажанні переходу. Від священника, перед яким висловився щодо бажання переходу, або від присутніх свідків, одержить свідоцтво, яке передасть священнику того віросповідання, до якого бажає переходити. Після цього будь-яка церква може прийняти у свої ряди вірника, а священник, який прийняв нового вірника, зобов'язаний повідомити того священника, до якого вірник до того часу належав»¹¹³.

Далі о. М. Бачинський стверджував, що свідчення заявників про те, що у Великих Лучках у 1903 р. перейшло в православ'я на законних підставах 111 осіб, є безпідставними. Він переконував, що 11 лютого 1904 р. до нього з'явилося вперше лише шестеро осіб: Іван Шестак, Степан Волошин, Петро Фенчак, Андрій Балог, Петро Панльо, Георгій Балко. Повторно ці вірники до нього не приходили. Щодо заяви, надісланої до міністерства, то за словами священника, вона була підписана 10 вірниками, з яких лише троє остаточно покинули унію. Він пропонував притягнути до відповідальності інших сімох осіб, котрі виконували треби за греко-католицьким обрядом¹¹⁴.

З листа видно, що священник надавав православному рухові політичного забарвлення: «Припускаю, що не будуть задоволені сербським священником, а з часом будуть бажати мати православного російського священника. А в цій можливості лежить зародок великої небезпеки. Тому, і це без сумніву, якщо керівництво нової церкви придасть велике значення раніше посіяному насінню, особливою відміною церковних податків, забезпечить симпатію та майбутнє антидержавним національним тенденціям»¹¹⁵.

Виконуючи прохання о. М. Бачинського, заступник жупана Іштван Гулачі 9 вересня 1905 р. відіслав міністру культів і народної освіти листа під грифом «таємно». У листі віце-губернатор повідомляв, що мукачівський єпископ та священник з Великих Лучок просили не оприлюднювати заявникам увесь зміст заяви про утворення православної парафії, мотивуючи своє прохання тим, що воно буде

¹⁰⁹ Там само. – Арк. 11-11 зв.

¹¹⁰ Гольд – міра пощі, дорівнює 0, 57 га

¹¹¹ ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1335. – Арк. 14-15 зв.

¹¹² ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 2. – Спр. 1708. – Арк. 4.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само. – Арк. 4 зв.

¹¹⁵ Там само. – Арк. 5.

сприяти антидержавним виступам¹¹⁶. І. Гулачі стверджував, що православний рух є породженням іноземної агітації та фінансується з невідомого джерела. «Народом керує не релігійне переконання, а незадоволення державними та суспільними порядками, виправлення своєї образи чекає від царя. Я засуджую цей рух не з огляду свободи совісті та віросповідання, що я беззаперечно і без обмежень поважаю, а засуджую як антидержавне збудження і так хочу з ним впоратися. Безсумнівно, що організація православної церкви є розсадником великоруської ідеї та великоруських прагнень»¹¹⁷.

Наслідком вище наведеного листа стала відмова міністерства культів і народної освіти селянам Великих Лучок у визнанні православної парафії. Православні були змушені у разі виконання церковних треб звертатися до священників у Будапешті, Мішкольці, Сегеді¹¹⁸. Прем'єр-міністр Угорщини знайшов вихід із ситуації в тому, що примусив графа Шенборна продати селянам частину неврожайних земель¹¹⁹. Цей крок дещо призупинив православний рух у Великих Лучках.

У 1906 р. жителі с. Великі Лучки офіційно вийшли із греко-католицької церкви, створивши громаду і приєднавшись до СПЦ. Ця зміна віросповідання та церковної юрисдикції була проведена згідно чинного законодавства, про що свідчить документ, виданий державним королівським публічним нотарем у Мукачеві Юлієм Надь від 2 травня 1906 р. за № 155/1906¹²⁰. Вони почали збирати кошти на побудову храму та церковного будинку й звернулися до Сремських Карловців з проханням про виділення православного священника. Патріарх погодився прийняти селян під свій омофор, вони були приєднані до православного приходу в м. Егер (Угорщина)¹²¹. Священника у с. Великі Лучки так і не було відправлено, про це особисто потурбувався голова уряду¹²².

Таким чином, православний рух Північно-Східній Угорщині у перших роках ХХ ст. характеризувався хаотичністю та багатогранністю. Він мав під собою як релігійну, так і соціально-економічну та національну основи. Перехід у православ'я був спровокований самим греко-католицьким духовенством, котре не дотримувалося канонічних та моральних принципів, намагалось використовувати свою посаду задля наживи та збагачення. Крім того, православному рухові сприяло важке матеріальне становище селян, що постійно погіршувалося. Угорська влада не дотримувалася законодавства, яке дозволяло зміну релігії: ці норми лише декларувалися.

Офіційне листування вищого керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії з угорським урядовими очільниками різних рівнів засвідчує той факт, що духовна влада вбачала в поширенні православ'я порушення своїх матеріальних інтересів. З цією метою православ'ю надавалось політичного та проросійського забарвлення, бо лише в такому ракурсі цей рух можна було вважати антидержавним, тобто таким, який потребує жорстокого придушення. Говорити про політичну агітацію проти угорської держави у 1900–1906 рр. не доводиться, бо прагнення частини русинів сповідувати ту саму релігію, що й їх брати на Сході, не могло бути злочином проти угорського народу, а закономірним явищем розвитку суспільства, яке намагалось зберегти себе від тотальної мадяризації та латинізації.

¹¹⁶ Там само. – Арк. 7.

¹¹⁷ Там само. – Арк. 7 зв.

¹¹⁸ Семедій І., священник. Православ'я в Великих Лучках // Церковний календарь на 1943 год. – Мукачево: Паннонія, 1942. – С. 74.

¹¹⁹ о. Пап С. Вказ. праця. – С. 544.

¹²⁰ О юридическом положении нашей Православной Церкви в Подкарпатской Руси // Православный Карпаторусский Вестник. – 1936. – март-апрель. – С. 3.

¹²¹ История Православной Христианской Церкви, для карпаторусских учеников народной и гражданской школы. – Ужгород, 1936. – С. 41.

¹²² Mayer M. Op. cit. – С. 150.

Данилець Ю.

**Зародження та поширення православного руху
в Північно-Східній Угорщині на початку XX століття**

Ключові слова: греко-католицька церква, православні, православна церква, селяни.

У статті аналізується процес відродження православної церкви в Північно-Східній Угорщині на початку XX століття. Досліджено православний рух в селах Бехерів, Іза, Великі Лучки, Горонда та хід першого Мараморш-Сиготського процесу.

Резюме

Данилець Ю.

**Зарождение и развитие православного движения
в Северо-Восточной Венгрии в начале XX века.**

Ключевые слова: греко-католическая церковь, православные, православная церковь, крестьяне.

В статье анализируется процесс возрождения православной церкви в Северо-Восточной Венгрии в начале XX века. Исследовано православное движение в селах Бехерово, Иза, Великие Лучки, Горонда и ход первого Мараморш-Сиготского процесса.

Summary

Danilets J.

**Origin and development of the Orthodox movement
in the north-eastern Hungary in the early twentieth century.**

Key words: Greek Orthodox Church, Orthodox, Orthodox Church, the peasants.

The article examines the revival of the Orthodox Church in North-Eastern Hungary in the early twentieth century. Investigated by the Orthodox movement in the villages of Becher, Iza, Grand Lucky, Goronda and during the first Maramorosh-Syhotskoho process.